

คุณค่ามนุษย์ในมุมมองของพระพุทธศาสนา

พระเทพวัชรบัณฑิต, ศ.ดร.

อธิการบดี มจร

ตอนที่ ๑ มนุษย์ในมุมมองของพระพุทธศาสนา

ถามว่า “มนุษย์คืออะไร ?”

ก่อนที่จะตอบคำถามนี้ อยากจะนำเสนอทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ในมุมมองของนักคิด ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย (๑) จิตนิยม (๒) สสารนิยม (๓) ธรรมชาตินิยม

กลุ่มที่ ๑ จิตนิยม

นักคิดพวกนี้ถือว่า มนุษย์คือจิตหรือวิญญาณ ในชีวิตมนุษย์จิตเป็นผู้บังคับบัญชาร่างกาย ทำหน้าที่ใช้ร่างกายให้เดินไปตามเจตจำนง จิตกับร่างกายเป็นคนละส่วนกัน มีธรรมชาติต่างกัน ร่างกายเป็นสิ่งที่ถูกใช้ จิตเป็นผู้ใช้ โดยสรุปก็คือ พวกจิตนิยมเชื่อว่ามนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ อย่างคือ จิตกับกาย และเชื่อว่าจิตสำคัญกว่ากาย เพราะเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ มีความเป็นอมตะ ส่วนกายมีความไม่เที่ยงแท้ เปลี่ยนแปลงได้ มีเกิดมีดับ

กลุ่มที่ ๒ สสารนิยม

นักคิดพวกนี้ถือว่า มนุษย์คือเครื่องจักร ธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์มีเพียงสสารหรือร่างกายเท่านั้น ประกอบด้วยระบบประสาท มันทสมอง ตับ ไต ไข้พุง สสารเท่านั้นจริง จิตหรือวิญญาณไม่จริง ชีวิตมนุษย์เกิดขึ้นจากสสาร เริ่มต้นจากหน่วยที่สุดคือเซลล์ซึ่งมีส่วนประกอบคือสารเคมี และสารเคมีเหล่านี้เกิดจากการรวมตัวของธาตุต่างๆ ธาตุเหล่านี้แยกออกมาได้เป็นอะตอมซึ่งประกอบด้วยโปรตรอน นิวตรอน และอิเล็กตรอน การทำงานของกลไกภายในร่างกายมนุษย์เหมือนการทำงานของเครื่องจักร เพียงแต่กลไกการทำงานของอวัยวะภายในร่างกายมนุษย์มีความสลับซับซ้อนมากกว่าเครื่องจักรโดยทั่วไป

กลุ่มที่ ๓ ธรรมชาตินิยม

นักคิดพวกนี้ถือว่า มนุษย์คือตัวเอง กล่าวคือ มนุษย์เป็นผลผลิตของวิวัฒนาการอันก่อให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้นตามมา เช่น ไฮโดรเจนกับออกซิเจนรวมกันเป็นน้ำ สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นคือน้ำ และน้ำนี้ไม่สามารถลดทอนลงเป็นไฮโดรเจนกับออกซิเจนได้ น้ำมีคุณสมบัติพิเศษที่ไฮโดรเจนกับออกซิเจนไม่มี มนุษย์นั้นในขณะที่เขามีชีวิตอยู่ ชีวิตของเขาไม่เพียงแต่ประกอบด้วยสสาร

คือส่วนที่เป็นร่างกายเท่านั้น แต่มีลักษณะบางอย่างที่เราเรียกว่าคุณสมบัติของสิ่งมีชีวิต ลำดับวิวัฒนาการชีวิตมนุษย์พอสรุปได้ดังนี้ (๑)เกิดขึ้นสสารขึ้นในเวลา-อวกาศ (๒)เกิดสารเคมีขึ้นในสสาร (๓)เกิดชีวิตขึ้นจากสารเคมี (๔)เกิดการรู้สำนึกตัวเองขึ้นจากชีวิต

พระพุทธศาสนาตอบคำถามนี้อย่างไร ?

พระพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์คือองค์รวมของขั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างที่ว่านั้น และมีปัจจัยแวดล้อมอีกหลายอย่างที่ทำให้เกิดเป็นชีวิตขึ้นมา เช่น กรรม (หรือที่ชอบพูดกันว่า บุญทำกรรมแต่ง) จิต(ส่วนที่ทำให้มันวิจิตรพิสดารจนบอกไม่ถูก) ฤดู (สภาพแวดล้อมหรือปัจจัย) อาหาร(ส่วนที่หล่อเลี้ยงทำให้เกิดความงอกงาม)สรุปเป็นผลออกมา มนุษย์จึงเป็นสิ่งมีชีวิตที่มหัศจรรย์

มนุษย์เป็นสัตว์ประเภท ๑ ในบรรดาสัตว์โลก ๔ ประเภท เรียกว่าขลาปุชะ¹ แปลว่า พวกที่เกิดในครรภ์(แปลตามตัวว่า สัตว์เกิดในน้ำ) คลอดออกมาเป็นตัว สัตว์โลกที่อยู่ในกลุ่มนี้ นอกจากมนุษย์แล้วก็มีอีกหลายชนิด เช่น โคนุข แมว

ชีวิตมนุษย์มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเป็นวัฏจักร หมุนวนอยู่ในสังสารวัฏนี้ ไม่ปรากฏเบื้องต้นและที่สุด และการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของชีวิตมนุษย์เป็นไปตามเหตุปัจจัย ทั้งในขณะปัจจุบันและขณะแบบข้ามภาพข้ามชาติ

ตอนที่ ๒ คุณค่าของมนุษย์ในมุมมองของพระพุทธศาสนา

พวกจิตนิยม สสารนิยม และธรรมชาตินิยมมองคุณค่าของมนุษย์อย่างไร ? จะยังไม่พูดในที่นี้เพราะจะเป็นการใช้เวลามาก จะพูดเฉพาะในมุมมองพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามองคุณค่าของมนุษย์ใน ๓ ความหมาย คือ

ความหมายที่ ๑ คุณค่าคือ “โอกาส” อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเป็นมนุษย์

พระพุทธศาสนาบอกว่า การเกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้มายากมาก จึงนับว่าเป็นความโชคดีมากที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะว่า มนุษย์แม้จะเป็นสัตว์โลกประเภท ๑ ใน ๔ ประเภท แต่

¹ สัตว์โลกอีก ๓ ประเภทที่เหลือคือ อณฑชะ หมายถึง พวกที่เกิดในไข่ ไข่เป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว สังเสทชะ หมายถึง พวกที่เกิดในของขึ้นและหมักหมมเน่าเปื่อย ขยายแพร่ออกไปเอง เช่น หนอน (ภาษาบาลีว่ากมิชาติ) โอปปาติกะ หมายถึง พวกที่เกิดผูกเต็มตัวในทันใด จะเรียกว่าเกิดแบบไม่มีพ่อไม่มีแม่ก็ได้ได้แก่ พวกเทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางพวก และเปรตบางพวก

ในความเป็นมนุษย์ก็มีลักษณะพิเศษที่สัตว์โลกประเภทอื่นไม่มี ที่ถือว่าเป็น “คุณค่า” ของมนุษย์ ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวเท่านั้นที่เกิดสำนึกมโนธรรมเร็วมาก เขาจะรู้หมดและรู้ตลอดเวลาว่า ตัวเขาเองขณะนี้ มีฐานะหลายอย่างในขณะเดียวกัน เช่น ฐานะเป็น พ่อ-แม่ เป็นลูก เป็นพี่-น้อง เป็นครูอาจารย์ เป็นศิษย์ เป็นสามี-ภรรยา เป็นเจ้านาย-ลูกน้อง และเมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็ยังสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมตามสมควรแก่ฐานะของตน ตามกรอบของศีลธรรมที่สังคมนั้นๆ กำหนดขึ้น

สำนึกมโนธรรมอย่างนี้หาได้ยากมาในสัตว์โลกประเภทอื่นๆ เราจะเห็นสัตว์บางชนิดเมื่อคลอคลุก ขณะที่ลูกเล็กอยู่ก็รักดูแลและถนอมเลี้ยงดู แต่เมื่อลูกโตแล้ว บางทีก็กัดกัน กินกันเป็นอาหาร

ประเด็นที่ ๒ ในความเป็นมนุษย์เท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนาความสำนึกรู้จากระดับ สัญญา(ความจำ) ขึ้นไปสู่ระดับวิญญาณ(รู้แจ้ง) และขึ้นไปสู่ระดับสูงสุดคือปัญญา(รู้ทั่ว) ในขณะที่สัตว์โลกประเภทอื่น เช่น สัตว์ดิรัจฉานก็พัฒนาได้เพียงสัญญา(รู้จำ)และแปลงไปสู่ สัตยชาติญาณ(รู้เพียงเอาตัวรอด) พวกเทวดาก็พัฒนาได้เพียงสัญญาและวิญญาณ

ประเด็นที่ ๓ ภพ-ภูมิมนุษย์ ถือเป็นดินแดนแห่งเดียวเท่านั้นที่อำนวยโอกาสให้ได้ทำความดีได้เต็มที่ ซึ่งการทำตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ มี ๓ ประการ คือ (๑)ทาน การให้ (๒)ศีล การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย (๓)ภาวนา การฝึกอบรมจิตใจ ซึ่งสัตว์โลกประเภทอื่นหาโอกาสอย่างนี้ได้ยาก แม้แต่เทวดาประสงค์จะทำบุญ บางครั้งยังต้องแปลงตัวลงยังโลกมนุษย์แย่งมนุษย์ทำบุญ บางครั้งถึงกับถูกพระในพระพุทธศาสนาตำหนิเอาไว้ “เป็นถึงเทวดาแล้ว มาแย่งมนุษย์ทำบุญได้อย่างไร ?”

มีเรื่องเล่าว่า สมัยหนึ่ง พระมหากัสสปเถระเข้านิโรธสมาบัติครบ ๗ วัน เมื่อออกจานิโรธสมาบัติแล้ว ประสงค์จะอนุเคราะห์ผู้ยากไร้โดยเปิดโอกาสให้เขาได้ถวายทานเป็นคนแรก เพราะเหตุว่าผู้ถวายทานเป็นคนแรกแก่พระที่เพิ่งออกจานิโรธสมาบัติ ปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สมปรารถนา พระเถระเล็งเห็นผู้ยากไร้คนหนึ่ง จึงเตรียมจะเดินทางไปหาเขา เพื่อให้เขาเกิดจิตศรัทธาแล้วถวายทาน ขณะนั้น เทวดาคนหนึ่งทราบเรื่อง ตนเองก็ปรารถนาสมบัติเหมือนกัน จึงไปแย่งถวายทานแก่พระเถระ พระเถระจึงตำหนิเอาไว้ว่าเป็นเรื่องไม่เหมาะสม ควรเปิดโอกาสให้คนยากไร้เขาได้รับทรัพย์สมบัติบ้าง เป็นเทวดาน่าจะสบายพอสมควรแล้ว เหตุที่เทวดามาแย่งคนถวายทานพระ ก็เพราะในภพ-ภูมิเทวดานั้น ไม่มีโอกาสได้ทำบุญอย่างนี้

ประเด็นที่ ๔ ในความเป็นมนุษย์เท่านั้น จึงจะมีโอกาสพัฒนาของตนให้ถึงจุดหมายสูงสุดทางศาสนาได้ นั่นคือ สัตว์โลกที่ประสงค์จะพัฒนาตนเองไปจนถึงขั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นระดับสาวกพุทธะ ระดับปัจเจกพุทธะ หรือระดับสัมมาสัมพุทธะ คุณสมบัติเบื้องต้นข้อหนึ่งที่จะต้องเกิดมาเป็นมนุษย์ก่อน กล่าวคือ จุดเริ่มต้นอยู่ที่ความเป็นมนุษย์แล้วพัฒนาต่อไปเรื่อยๆจนกว่าจะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือความเป็นพระอรหันต์

ความหมายที่ ๒ คุณค่าอันเกิดจาก “กรรม” ของมนุษย์เอง

ในสังคมไทย มีคำสุภาษิตว่า “ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน” ความหมายที่แท้จริงก็คือว่าคุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การทำความดีและความดีนั้นส่งผลดีให้ตนเองและสังคมประเทศชาติ มีพุทธภาษิตว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต” นั้นหมายถึงว่า ทำกรรมดีหรือความดี ย่อมทำให้ชีวิตมีคุณค่า ทำกรรมชั่วหรือความดีย่อมทำให้ชีวิตไร้คุณค่า

ในการปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ จุดเริ่มต้นของการสร้างคุณค่าขึ้นมาในชีวิตก็คือ “งาน(หรือจะเรียกว่า “กรรม” ก็ได้)” นั่นคือ ชีวิตต้องมีงาน(กรรม)ทำหรือชีวิตต้องทำงาน ปราชญ์บางคนจึงกล่าว “งานคือชีวิต ชีวิตคืองาน” ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อยู่ที่การทำงาน พระมงคลเทพมุนี(หลวงพ่อดอด) กล่าวว่า “เกิดเป็นคนอย่าให้งานขาดมือ” นี้คือจุดเริ่มต้นของคุณค่าของมนุษย์

เมื่อมีงานแล้ว ต้องทำให้ดี นั่นคือทำให้สุจริต ทำให้ถูกต้อง ทำให้ประสบความสำเร็จ เมื่องานสำเร็จ ย่อมจะทำปิติ(ความอิ่มใจ)ขึ้น เมื่อใจเกิดปิติ กายย่อมสงบ เมื่อกายสงบ ย่อมเกิดความสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นจดจ่ออยู่กับงานอย่างต่อเนื่อง เมื่อจิตตั้งมั่นจดจ่ออยู่กับงาน ย่อมทำให้งานสำเร็จ เมื่องานสำเร็จ ย่อมทำให้เกิดปิติ เมื่อใจเกิดปิติ กายย่อมสงบ เมื่อกายสงบ ย่อมเกิดความสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นจดจ่ออยู่กับงานอย่างต่อเนื่อง เป็นวัฏจักรวนเวียนอยู่อย่างนี้ ชีวิตก็มีคุณค่า เรายังถือว่าชีวิตมีคุณค่า สังคมก็มองว่าเราเป็นคนมีคุณค่า

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงคุณค่าของมนุษย์ พระพุทธศาสนาจะเน้นคุณค่าด้านจิตใจหรือคุณค่าเชิงนามธรรมมากกว่ารูปธรรม มนุษย์ที่มีความรู้มาก แต่ความประพฤติไม่ดีก็เป็นคนไม่มีคุณค่า ฐานะสูงส่งร่ำรวยแต่จิตใจต่ำทรามก็ไม่มีคุณค่า

ความเจริญด้านวัตถุทำให้ชีวิตมนุษย์ได้รับความสะดวกสบาย แต่ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะทำให้ชีวิตมนุษย์มีคุณค่าขึ้นมาได้ เพราะแท้จริงแล้ว ความเจริญด้านวัตถุเป็นความเจริญที่มีความเสื่อมไต่ตามหลังมาติดๆ ถ้าจิตใจไม่ได้รับการพัฒนาให้เจริญมากพอแล้ว ชีวิตย่อมไร้

คุณค่า เมื่อไร้คุณค่า คนในสังคมจะมองตัวเองอย่างไรคุณค่า มองกันและกันอย่างไรคุณค่า เมื่อถึงขั้นนี้ สังคมก็จะขาดภูมิคุ้มกัน ไม่ช้า ความพินาศก็จะเกิดขึ้น

ข่าวร้ายในวันนี้ก็คือ ขยะอิเล็กทรอนิกส์กำลังจะท่วมโลก ขยะทั่วไปยังพอทำโรงงานกำจัดขยะได้ และพอทิ้งไว้สักระยะหนึ่งก็สามารถย่อยสลายเองได้ แต่ขยะจากวัสดุอิเล็กทรอนิกส์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถย่อยสลายได้ เรื่องที่น่าเป็นห่วงก็คือ ขยะอิเล็กทรอนิกส์จากประเทศที่พัฒนาแล้วกำลังไหลไปสู่ประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศที่กำลังพัฒนา และจะกลายเป็นปัญหาที่แก้ไม่ได้ในอีก ๑๐ ปีข้างหน้า แม้ประเทศที่พัฒนาแล้วบางประเทศกำลังสร้างโรงงานรีไซเคิลขยะอิเล็กทรอนิกส์ขึ้นมารองรับก็ตาม นี่คือนิยามอันเกิดจากการละเลยคุณค่าด้านจิตใจ

ความหมายที่ ๓ คุณค่าอันเกิดจากการพัฒนาจิตด้วยหลักกรรมฐาน

มนุษย์ที่ได้พัฒนาจิตของตนเองจนได้มานสมาบัติ และทำที่สุดได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ภายในจิตใจก็บริสุทธิ์สะอาด ในขณะที่เดียวกันเขาก็เป็นคนมีพลัง มีความสามารถที่จะทำอะไรก็ได้ เพียงแค่ได้มานสมาบัติ ยังไม่หมดกิเลสก็สามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ต่าง ๆ การพัฒนาจิตให้มีสมรรถภาพสูงสุดด้วยการหลักกรรมฐานนี้ สัตว์โลกประเภทอื่นไม่สามารถทำได้ นี่คือนิยามของมนุษย์